

UOT 94 (479.24)

A.A.Orucova
AMEA Tarix və Etnologiya İnstitutu
aynur.orucova1995@gmail.com

SƏFƏVİ-VENESİYA MÜNASİBƏTLƏRİ MÜASİR AZƏRBAYCAN TARİXSÜNASLIĞINDA

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.018

***Açar sözlər:** Azərbaycan tarixşünaslığı, Səfəvi dövləti, Venesiya elçiliyi, I Şah İsmayıl*

Məqalədə müasir Azərbaycan tarixşünaslığında diplomatiya tarixinin mühüm bir mərhələsini təşkil edən Səfəvi dövlətinin Venesiya respublikası ilə əlaqələri araşdırılır. Məlum olduğu kimi, Avropa ölkələri ilə əlaqələr hələ Ağqoyunlu dönmindən başlamış və Səfəvilər tərəfindən davam etdirilmişdir. Bu münasibətlərdə Venesiya respublikası xüsusi yer tuturdu. Müasir Azərbaycan tarixşünaslığında bu iki dövlət arasında əlaqələrin tarixinə maraq daha da artmış və münasibətlərin müxtəlif məsələləri tədqiq olunmuşdur. Belə ki, bu münasibətlərdə Osmanlı dövləti faktoru, odlu silah və eləcə də iqtisadi maraqlar əsas amillər kimi diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, Venesiya ilə əlaqələrin yaranması və inkişafında elçiliklərin qarşılıqlı fəaliyyətinin tədqiqi yeni tarixi faktların aşkar edilməsində önəm təşkil edir. Azərbaycan tarixşünaslığında elçilərin fəaliyyətinə dair mövcud müxtəlif hesabat və qeydləri tarixçilər tərəfindən müfəssəl tədqiq edilmiş və sanballı əsərlər yazılmışdır.

A.A.Оруджева

СЕФЕВИДСКО-ВЕНЕЦИАНСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

***Ключевые слова:** историография Азербайджана, Сефевидское государство, посольство Венеции, шах Исмаил I*

В статье рассматривается проблема взаимоотношений между государством Сефевидов и Венецианской республикой, составляющие важный этап в истории дипломатии, в современной историографии Азербайджана. Как известно, отношения со странами Европы сложились в период государства Аггоюнлу и были продолжены Сефевидами. Особое место в этих отношениях занимала Венецианская республика. О возросшем интересе в современной историографии Азербайджана к изучению истории взаимоотношений между этими двумя государствами свидетельствуют многочисленные исследования, посвященные различным вопросам деятельности послов. Таким образом, в качестве основных факторов в этих отношениях обращают на себя внимание

фактор Османской империи, огнестрельное оружие и экономические интересы. Следует отметить, что изучение взаимной деятельности посольств в установлении и развитии отношений с Венецией важно для выявления новых исторических фактов. Различные существующие материалы о деятельности послов, их подробные отчеты подробно изучены историками, написанные ими ценные труды занимают достойное место в историографии Азербайджана.

A.A.Orujova

SAFAVID-VENETIAN RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY OF AZERBAIJAN

Keywords: *Historiography of Azerbaijan, Safavid State, Embassy of Venice, Shah Ismail I*

The article is devoted to the study in the modern historiography of Azerbaijan the problem of relations between the Safavid state and the Venetian Republic, which constitute an important stage in the history of diplomacy. It's well-known, that relations with European countries were established during the Aghgoyunlu state period and were continued by the Safavids. The Venetian Republic occupied a special place in these relations. The increased interest in the modern historiography of Azerbaijan to the study of the history of relations between these two states is evidenced by numerous studies devoted to various issues of the ambassadors' activities. Thus, as the main factors in these relations, the Ottoman Empire factor, firearms, and economic interests are great of importance. It should be noted that the study of the mutual activity of the embassies in establishing and developing relations with Venice is important for revealing new historical facts. Various existing materials about the activities of ambassadors, and their detailed reports are studied in detail by historians, valuable works written by them occupy a worthy place in the historiography of Azerbaijan.

Azərbaycan Səfəvi dövləti tarixi tarixşünaslığımızda daim diqqət mərkəzində olan, müxtəlif məsələlərinin araşdırılması aktual olan tarixi dövrlərdən biridir. Təsadüfi deyildir ki, bu dövlətin tarixinin öyrənilməsinə dair müxtəlif mövzularda araşdırmalar aparılıb və bu proses günümüzdə də davam etməkdədir. Səfəvi dövləti tarixinin müxtəlif problemləri həm vətən tarixşünaslığında, həm də xarici-Qərb və Şərq tarixşünaslığında tədqiq edilmiş və müəyyən araşdırmalar ortaya çıxmışdır. Bu araşdırmalar dövlətin həm siyasi həyatı, həm də sosial-iqtisadi və mədəni proseslərini ehtiva edir. Məlumdur ki, dövlətin siyasi prosesləri dedikdə, buraya daxili siyasi hadisələr və beynəlxalq əlaqələr daxildir. Səfəvi dövləti yarandığı gündən beynəlxalq münasibətlərin əsas aktorlarından biri kimi siyasi hadisələrin gedişində fəal rol oynamışdı. Yerləşdiyi coğrafi mövqeyinin vermiş olduğu

üstünlüklər dövlətin xarici siyasi əlaqələrində hər zaman dominant mövqe tutmasına və çoxşaxəliliyə səbəb olmuşdur. Səfəvi dövləti ilə əlaqələr yaratmaq və müttəfiqlik münasibətlərinə çalışmaq digər dövlətlər üçün maraq kəsb edən məsələlərdən idi. Eyni zamanda Səfəvi dövləti də beynəlxalq əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün fəal xarici siyasət aparırdı.

Səfəvi dövləti hökmdarlarının xarici siyasət məsələlərində əsas istiqamətlərdən biri Avropa dövlətləri ilə əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi idi. Avropa dövlətləri içərisində uzun illər Şərqlə əlaqələrinin inkişafı baxımından Venesiya respublikası xüsusilə fərqlənirdi. Bunun üçün Şərq-Qərb əlaqələrində vasitəçi rolunu oynayan Venesiya Azərbaycan dövlətləri ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə can atırdı. Səfəvi dövləti də sələfi Ağqoyunlu dövləti kimi Venesiya ilə münasibətlərin formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsində maraqlı idi. Təbii ki, Şərqdə böyük bir imperiyanın yaranması və qüdrəti baxımından Səfəvi dövləti də Venesiyanın Şərq siyasətində xüsusi yerdə dayanırdı.

Səfəvi-Venesiya siyasi əlaqələrinin vətən tarixşünaslığı. Hər iki dövlət arasında mövcud olan münasibətlərin araşdırılması vətən tarixşünaslığında aktual olan problemlərdəndir. Bu mövzuya vətən tarixşünaslığında keçən əsrdən müraciət edilsə də, mövzunun daha aktual şəkildə araşdırılması müasir dövr tarixşünaslığında olmuşdur. Vətən tarixşünaslığında bu mövzuya müraciət edən müəlliflərin əsərlərinə diqqət yetirdikdə, müxtəlif məsələləri – istər siyasi proseslərdəki aktivlik, istərsə də iqtisadi mənafehlərdəki maraqları görmək mümkündür.

Səfəvi dövlətinin xarici siyasi əlaqələrinin araşdırılmasında Yaqub Mahmudovun elmi araşdırmaları əvəzsizdir. Onun tarixi tədqiqatlarında istər diplomatik münasibətlərin formalaşması, istərsə də iqtisadi əlaqələrin aparılmasının tədqiq edilməsi əsas yerlərdən birini tutur. 1996-cı ildə ilk dəfə çap olunan “Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər)” adlı tədqiqat işində Azərbaycanın həm Ağqoyunlu, həm də Səfəvi dövlətləri zamanında baş verən siyasi-diplomatik hadisələr incə detalları ilə təqdim edilmişdir [8]. Əsərin ilk fəslində müəllif dönmənin əsas mənbə və öyrənilmə vəziyyətinə diqqət yetirmiş, ikinci fəslində isə Avropa dövlətləri ilə əlaqələrin qurulmasının tarixi zərurətləri və iqtisadi-siyasi əsasları araşdırılmışdır. Əsərin sonrakı fəsilələrində Səfəvi dövlətinin Avropa dövlətləri ilə əlaqələri çərçivəsində Venesiya ilə münasibətləri tədqiq edilmişdir. Müəllif Səfəvilərin Venesiya ilə əlaqələrinin tarixinin XV əsrin sonlarından yaranmasından başlamış və I Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründəki hadisələri iki dövrə ayırmışdır. Bu iki dövlət arasında münasibətlərin əslində I Şah İsmayılın taxtı ələ keçirməsindən bir neçə il öncə başladığı faktını qeyd etmişdir. Belə ki, Venesiya respublikası Laskari vasitəsilə bölgənin yeni gücünə çevriləcək I Şah İsmayıl

barədə məlumatlar əldə etmək və vəziyyəti öyrənməyə çalışırdı. O, Çaldıran döyüşünə kimi əlaqələrin qurulmasında Səfəvi dövlətinin intensiv fəaliyyətini, Osmanlı dövlətinə qarşı birgə hərəkətə keçilməsi və odlu silah əldə edilməsinə çalışması məsələlərini təqdim edir. Onun qeydinə görə, Venesiya ilk illərdə daha çox müşahidəçi dövlət kimi dayanır, I Şah İsmayılın hərbi uğurlarını diqqətlə izləyirdi. Səfəvi hökmdarı isə Venesiya ilə aktiv qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasında maraqlı olduğundan öz nümayəndələrini məktubla hər vasitə ilə ora yollamağa çalışırdı. Venesiya tərəfi şaha xoş münasibətlərini bildirərək, birgə hərbi fəaliyyət təklifini üstüörtülü şəkildə geri çevirirdi. Bu səbəbdəndir ki, Çaldıran döyüşündən sonra hər iki dövlət arasında münasibətlərdə durğunluq yarandı. Bununla bağlı Y.Mahmudov qeyd edir: “Çaldıran döyüşü ərəfəsində olduğu kimi, bu vuruşmadan sonra da Səfəvi dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə vahid cəbhədə, həm də eyni zamanda hücumla Osmanlı imperiyasının hərbi qüvvələrini parçalayıb məğlub etmək siyasəti baş tutmadı” [8, s.255]. Bunu müəllif belə açıqlayır ki, Venesiya respublikası Hind okeanında möhkəmlənməkdə olan portuqallara qarşı Osmanlı dövləti ilə yaxınlaşmağa başladı. Lakin XVI əsrin 30-cu illərində pisləşən Osmanlı-Venesiya münasibətləri Səfəvi dövləti ilə əlaqələri yenidən aktivləşdirdi. Lakin təəssüf ki, müəllif burda Membre missiyası barədə məlumat vermir. Əsrin ikinci yarısında isə Venesiya dövləti Osmanlı ilə öz münasibətlərini stabil saxlamaq niyyətində olsa da, Səfəvi hökmdarının Amasya sülhünü imzalaması da “təhlükəli bir fakt” kimi dəyərləndirilirdi. Bu məsələlərlə bağlı müəllif italyan diplomatlarının məlumatlarını əsərdə əks etdirməklə Venesiya dövlətinin münasibətini açıqlamağa çalışmışdır [8, s.278]. Əsərdə həmçinin XVI əsrin 70-ci illərində Osmanlı dövləti ilə münasibətlərin pisləşməsi səbəbilə Səfəvi dövlətinə göndəriləcək Alessandrinin missiyası barədə məlumat verilərək “Oktyabrın 30-da Venesiya senatında Osmanlı imperiyasına qarşı danışıqlar aparmaq üçün Səfəvi sarayına xüsusi bir elçi göndərmək barədə müzakirə olundu... Vinçenso di Alessandrini Səfəvi sarayına göndərmək qərara alındı”, - deyə qeyd olunur [8, s.293]. I Şah Təhmasib isə Venesiya səfirini 3 aya qədər Qəzvinə gözlətməmiş, lakin onu qəbul etməyərək Osmanlı ilə münasibətlərini pisləşdirməmək qərarına gəlmişdi. Əsərdə Şah Məhəmməd Xudabəndənin dönəmində də Venesiya ilə əlaqələrdə səfirlərin göndərilməsi hadisələri təsvir olunmuşdur. Y.Mahmudovun bildirdiyinə görə, Xudabəndənin zamanında başlayan Səfəvi-Osmanlı müharibəsi dönəmində Venesiya özünü qüdrətli düşməni Osmanlı imperiyası ilə sülh münasibətlərini davam etdirməyi üstün tutdu. Müəllif ümumi prosesləri “Qərbi Avropa hakimləri Azərbaycan hökmdarlarının müraciətlərinə sözdə müsbət cavab versələr də, əslində onların hər biri buna öz konkret xarici siyasət planlarını yerinə yetirmək üçün əlverişli bir fürsət kimi yanaşırdılar”, - deyə açıqlayır [8, s.354].

“Səyyahlar Azərbaycana gəlir” əsəri ölkəmizdə olan Venesiya nümayəndələrinin qeydlərinin öyrənilməsi üçün müəllifin mühüm əsərlərindən biridir [9]. Əsərdə ölkəmizə gələn müxtəlif ölkələrin səyyah və səfirləri ilə bərabər, Venesiya səfir və səyyahlarına da yer verilir. Əsərdə diqqəti cəlb edən nüans müəllifin həm səyyahlar barədə, həm də onların Azərbaycan haqqında yazdıqlarını şərh etməsidir. Məlumdur ki, bu şəxslərin vəzifələrini yerinə yetirərkən qarşılarına qoyulan öhdəliklərindən biri də Azərbaycan dövləti barədə məlumatların toplanması və hökumətə hesabat şəklində təqdim olunması idi. Əsərdə naməlum Venesiya tacirinin və Alessandrinin səfərindən bəhs olunmuş, onların Azərbaycan haqqında qeydləri də təqdim olunmuşdur [9, s.431-447].

Səfəvi dövləti tarixinin tədqiqatçılarından olan Oqtay Əfəndiyevin elmi yenilikləri tarixşünaslığımızı daha da zənginləşdirdi. Onun “Azərbaycan Səfəvilər dövləti” adlı əsəri tarixşünaslığımızda xüsusi yerini qorumaqdadır [5]. Bu əsərində tarixçi Səfəvilər dövlətinin xarici siyasi əlaqələrinə dair bir neçə paragraf həsr etmişdir. Bir paragrafda Səfəvilərin Avropa ölkələri ilə əlaqələri təqdim olunur. Venesiya ilə münasibətlərlə əlaqədar müəllif I Şah İsmayıl zamanı barədə məlumat vermir, yalnız I Şah Təhmasib dönəmi ilə əlaqədar Avropanın Osmanlı təhlükəsinə qarşı qurulan “müqəddəs ittifaq”ının hər iki cəbhədə müharibə aparılmasına nail olmağa çalışdığını və bunun üçün şahın sarayına Venesiya tərəfindən göndərilən səfir Alessandri barədə qeyd edir. O.Əfəndiyev yazır ki, I Şah Təhmasib Osmanlı dövləti ilə münasibətlərə zərər verəcək hərəkətlərə yol verməməyə çalışırdı, çünki o bilirdi ki, Avropa dövlətləri də bu müharibədə ciddi iştirak etmək barədə düşünürlər [5, s.125]. Təəssüfedicidir ki, bu tədqiqat əsərində Səfəvi dövlətinin əlaqələrin qurulması və möhkəmləndirilməsində marağı olduğu dövlətlərdən biri hesab olunan Venesiya ilə bağlı geniş məlumatlara rast gəlinmir. Müəllif bu tədqiqat işində Avropa dövlətləri ilə münasibətləri geniş araşdırmaq vəzifəsini öz üzərinə götürmür. Lakin tədqiqatçının tərcümə etdiyi Venesiya səfirləri Mikel Membre və Alessandrinin səyahət gündəlikləri Venesiya-Səfəvi münasibətlərini mənbə əsasında araşdırmağa imkan verir. “Venesiyalılar Şah I Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenso Alessandri)” adlı kitabın tərcümə mətni ilə yanaşı, Ön söz, giriş və şərhlərin də müəllifi olan O.Əfəndiyev “Venesiya dojunun elçiləri Azərbaycana tez-tez gəlirdilər. Onların Venesiya Senatına olan hesabatları o dövrün Azərbaycanı barədə biliklərimizin mühüm mənbəyini təşkil edir”, - deyə qeyd edir [13, s.3]. Tarixçinin əməyi sayəsində tərcümə olunan ilkin mənbələr hesab olunan bu iki səfirin səyahətnamələri dönəmin bir çox hadisələrinin, həm daxili siyasi, həm də sosial-iqtisadi məsələlərin öyrənilməsində əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, 1537-ci il Venesiya-Osmanlı müharibəsinin başlanmasından sonra Səfəvi dövləti ilə əlaqələrin yaradılması məsələ-

sinin aktuallaşması Venesiya Senatının səfir yollamaq qərarı verməsinə səbəb oldu. “Onun qarşısına qoyulan vəzifə Səfəvi şahını Osmanlı sultanına qarşı hərbi əməliyyatlara təşviq etmək idi...” [13, s.5]. O.Əfəndiyev Alessandrinin yazılarının Membreden 30 il sonrakı dövəmdə Səfəvi dövlətinin vəziyyətinə dair maraqlı məlumatlarla zəngin olunduğunu bildirir. Tarixçi qeyd edir ki, Alessandrinin Səfəvi qoşunu, silahları, vergi siyasəti, mərkəzi hökumətlə bağlı vermiş olduğu məlumatlar olduqca əhəmiyyət kəsb edir [13, s.7]. Müəllifin həmçinin “Venesiyanın Azərbaycanla diplomatik əlaqələri tarixindən (M.Membrenin missiyası. 1539-1542-ci illər)” adlı məqaləsi də Venesiya ilə münasibətlərə, M.Membrenin səfirliyinə dair ilkin məlumatlarla zəngin tədqiqat əsəridir [14] Bu məqaləsində müəllif XVI əsrin II rübündə münasibətlərin yenidən aktivləşməsi, Membrenin missiyası barədə məlumat verməklə, həmçinin onun səyahətnaməsinin də əhəmiyyətini açıqlamağa çalışmışdır. O, bu mənbənin dəyərindən bəhs edərək Səfəvi dövlətinin saray institutları, qızılbaş ordusu, onun yürüş zamanı düzülüşü, şah sarayı barədə verdiyi məlumatları təhlil edir.

Səfəvi dövləti tarixinin araşdırılmasında kifayət qədər elmi araşdırmaları və tədqiqat işləri mövcud olan Tofiq Nəcəflinin “Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti (Türkiyə tarixşünaslığında)” əsərində “Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələri Türkiyə tarixşünaslığında” adlı fəslin “Venesiya respublikası və Papalıqla münasibətlər” adlı paraqrafında Venesiya respublikası ilə münasibətlərə dair məlumatlar verilir [10]. Burada tarixçi I Şah İsmayıl zamanından etibarən Venesiya ilə əlaqələrin yaradılması üçün atılan addımlar, göndərilən məktublar və Venesiya konsullarının məktubları barədə qeyd etmişdir. “Qızılbaşlığın geniş yayıldığı Qaramanda və Suriyada səfəvilərin təsiri güclü idi. Bundan istifadə edən I Şah İsmayıl öz elçilərini Avropaya Qaraman və Suriya vasitəsilə göndərirdi. Suriyadakı Venesiya konsulu Səfəvi-Avropa əlaqələrinin tənzim olunmasında vasitəçilik edirdi” [10, s.306]. Onun qeyd etdiyinə görə, Venesiya hökuməti 1508 və 1509-cu illərdə göndərilən Səfəvi elçilərini xoş qarşılasa da, real bir nəticə əldə edilmirdi. Onlar şahın məktubuna və elçisinə nəzakətlə cavab verməklə kifayətlənirdilər. Tarixçi alim həmçinin Membrenin səfirliyini təhlil edərək “M.Membrenin missiyası Venesiya hökumətinin ikili siyasət yeritməsi, Osmanlı imperiyası ilə sülh danışıqları aparması nəticəsində öz əhəmiyyətini itirdi, I Şah Təhmasib ikiüzlü siyasətə qəzəbləndi və Membrenin saraydan getməsinə qərar verdi”, - deyər qiymətləndirir [10, s.310]. Bu əsərdə Səfəvi-Venesiya münasibətlərinin XVII əsrin ikinci yarısı da daxil olmaqla baş verən hadisələr öz əksini tapmışdır. T.Nəcəflinin qeydinə görə, Səfəvi və Venesiya arasında XVII əsrin II yarısında olan əlaqələr daha çox diplomatik xarakter daşımış və məktublar göndərməklə kifayətlənilmişdir. Ümumilikdə müəllif hər iki dövlət arasındakı münasibətləri belə

qiymətləndirir ki, XVI əsrdə bu dövlətlər arasındakı münasibətlərin I mərhələsində Osmanlı imperiyasına qarşı münasibətdə bir-birini müttəfiq hesab etmiş, XVII əsr II mərhələdə isə daha çox ticarət əlaqələri üstünlük təşkil etmişdi [10, s.322].

Səfəvi-Venesiya münasibətlərinin dövrün mənbələr işığında araşdırılması və onların tərcüməsinin də edilməsi tarixşünaslıqda elmi istiqamətlərdən biridir. Əhməd Quliyevin “XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti (Mikel Membrenin “Səyahətnaməsi” əsasında) adlı monoqrafiyasında XVI əsrin 1539-1542-ci illərdə Səfəvi dövlətindəki səfirliyi müddətində Membrenin verdiyi məlumatlar Səfəvi dövləti tarixinin araşdırılmasında olduqca əhəmiyyətlidir. Üstəlik bu italyan səfirinin səyahətnaməsinin əhəmiyyəti ondadır ki, bu əsərdə biz Səfəvi dövlətinin həmin zaman üçün həm ictimai, sosial, həm də siyasi, iqtisadi vəziyyəti barədə bilgiler əldə edə bilirik [6]. Müəllifin “Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində” adlı monoqrafiyasında Səfəvi dövləti tarixinin müxtəlif məsələləri Venesiya sənədləri əsasında öyrənilmişdir [7]. Müəllif monoqrafiyasında Səfəvi dövlətinin Venesiyaya göndərilən məktublarına xüsusi yanaşmış və məktubların həm vizual görünüşlərini, həm də mahiyyətlərini açıqlamağa çalışmışdır. Venesiyaya göndərilən Səfəvi elçilikləri ilə bağlı müəllifin qeyd etdiyinə görə Səfəvi elçiləri şəxsi keyfiyyət və bacarıqlarına görə şahın özü tərəfindən seçilir və vəzifəyə təyin olunurdu. Həmçinin əlavə olunur ki, Hüseynəli bəy Bayatdan başqa XVII əsrdə Venesiyaya göndərilən elçilər aşağı statuslu tacirlər idilər. Onlara siyasi məsələlərlə bağlı Venesiyada danışqlar aparmaq tapşırılmırdı, elçilər daha çox ticarətlə əlaqəli şahın məktublarını çatdırmaqda vəzifəli idilər [7, s.49-50]. Müəllif XVI və XVII əsrlər boyu Venesiyaya göndərilən elçiliklərin tərkib hissələri barədə də təhlil aparır və bunu mənbələr əsasında təqdim edir. Ə.Quliyev bu monoqrafiyasında Venesiyada olan Səfəvi elçiliklərinin yaşayış xərcləri ilə bağlı da məlumat verir [7, s.71]. Monoqrafiyada Səfəvi-Venesiya münasibətlərində əsas məqsədlərdən olan Osmanlı amili ayrıca bir fəsildə tədqiq edilmişdir. Müəllifin qeydinə görə, XVI və XVII əsrlərdə Osmanlı dövləti ilə baş verən müharibələr zamanında Venesiya hökumətinin Səfəvi dövlətinə göndərdiyi missiyalarda əsas məqsədi Səfəvi hökmdarlarını müharibəyə sövq etmək idisə, xüsusilə XVII əsrin I yarısında qarşılıqlı ticarət maraqları, hərbi müttəfiqlik meyillərini tamamilə üstələmişdi. Monoqrafiyada araşdırılan maraqlı məsələlərdən biri Səfəvi dövlətinin Venesiyaya göndərilən elçiliklərinin orada qarşılanma mərasimidir. Bununla bağlı müəllif qeyd edir ki, “Venesiya diplomatik mərasimləri təsbit olunmuş qaydalara uyğun həyata keçirilməli olsa da, təcrübədə isə dövrün tələblərinə, gələn əcnəbi diplomatik nümayəndəliklərin hər biri üçün fərdiləşdirilmiş və uyğunlaşdırılmış şəkildə icra olunurdu” [7, s.65]. Müəlli-

fin yazdığına görə, Venesiya sənədlərində Səfəvi elçilərinin qəbulu ilə bağlı rəsmi məlumatın ilk qeyd olunduğu tarix 1509-cu ildir. Tarixçi bildirir ki, ümumiyyətlə, XVI əsrin I yarısında göndərilən Osmanlı elçiliyinin qəbulu təntənəli şəkildə olur, onlar “müqəddəs Mark meydanı”ndan insanlar arasından keçərək dojun sarayında qəbul edilir və ictimailəşdirilirdi, Səfəvi elçiliyi isə fərqli olaraq daha gizli şəkildə qəbul edilirdi və hətta çalışılırdı ki, bu barədə xəbərlər yayılmasın [7, s.67]. Bu da Venesiya hökumətinin ikili siyasət yeritməsinin bariz nümunəsi idi. Müəllifin bununla bağlı “Osmanlı və Səfəvi elçilərinin Venesiyada qəbul mərasimləri müqayisəli perspektivdə” adlı məqaləsində də XVI və XVII əsrdə Venesiyaya göndərilən elçiliklərin ümumi Venesiya qonaqpərvərliyi çərçivəsində qəbul edilməsi, bəzən siyasi hadisələrə görə də ehtiyatlı davranılması məsələləri araşdırılmışdır [15]. Müəllif qeyd edir ki, bəzən Osmanlı elçiliklərinə Səfəvi elçiliklərindən daha çox üstünlük verildirdi, çünki Səfəvi amilinə görə Osmanlı dövlətini özlərinə qarşı qaldırmaq istəmirdilər. Müəllifin digər “Dəyər verdiklərini vermək: Venesiyaya göndərilmiş Səfəvi hədiyyələri” adlanan məqaləsində olduqca maraqlı mövzu tədqiqata cəlb edilməklə Səfəvilər və Venesiyalıların elçiliklər zamanı hədiyyələr mübadiləsi məsələləri araşdırılır [17]. Çünki hədiyyə alışı-verişi bu iki dövlət arasında münasibətlərin önəmli bir istiqaməti idi. Çoxsaylı Venesiya mənbələrindən istifadə edərək bu məsələni araşdırmaqla diplomatik hədiyyələrin özəlliklərini və önəmini öyrənməyi qarşısına qoyan alim xüsusən hədiyyə növlərinə baxaraq, dəyərli əşyaların əhəmiyyətini araşdırır. Müəllif qeyd edir ki, daha çox xalça, tekstil məhsulları və silah kimi hədiyyə növləri vardı və bu hədiyyələşmə prosesində şahın doja verəcəyi hədiyyə müəyyənləşərkən din amili də mühüm rol oynayırdı [17, s.25]. Çünki bu iki dövlət arasında nəyin hədiyyə edilməyə dəyərli olduğu məsələsində ortaq bir anlayışa sahib olduqlarını müəllif işıqlandırmağa çalışır. Müəllifin iki dövlət arasında hədiyyələşmə ilə əlaqədar digər “Dojdan Şaha: Səfəvi imperatorluğu üçün Venesiya diplomatik hədiyyələri” adlı məqaləsində XVII əsrin ilk qərində Səfəvi sarayına göndərilən Venesiya hədiyyələrindən bəhs edilmişdir [16]. Qeyd edilir ki, XVII əsrin əvvəllərində bu iki dövlət arasında münasibətlərdə daha çox iqtisadi məsələlər önəm daşıyırdı. Şahın təmsilçiləri olan tacirlər ipək satmaq və şah üçün gərəkli olan şeyləri almaqla vəzifələndirilirdilər. Bu təmsilçilər Venesiyadan ayrılanda onlara 2 fərqli qrup şəklində hədiyyələr verildirdi. Birincisi şaha aid olan hədiyyələr, ikincisi isə elçiyə və ətrafına diplomatik münasibətlərdəki xidmətlərinə görə verilən yolasalma hədiyyələri idi [16, s.214].

Səfəvilər dövlətinin xarici siyasi əlaqələri tarixinin araşdırılmasında Mübariz Ağalarlının tədqiqatları özünəməxsus yer tutur. Onun “XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində” adlı tədqiqat işində Səfəvi dövlətinin XVI əsrdə beynəlxalq münasibətlərdə oynadığı rol,

onun xarici siyasətində başlıca istiqamətlər və Avropa dövlətləri, xüsusən də Venesiya ilə əlaqələr araşdırılmışdır. Müəllif tədqiqat işinin ikinci fəslində Venesiya ilə münasibətlərə diqqət yetirərək bildirir ki, Qərbi Avropa dövlətləri içərisində Səfəvi dövlətinin ilk təması Venesiya ilə olmuşdur. Belə ki, ilk diplomatik təmas 1499-1502-ci il Venesiya-Osmanlı müharibəsi zamanı göndərilən elçi Laskari vasitəsilə olmuşdu. Venesiya hökumətinin nümayəndəsi Laskari Səfəvilərə dövlətinin yardım təklifini gətirmiş və Səfəvi şahına Qaraman hücum edəcəyi təqdirdə Venesiyanın da artilleriya və hərbi gəmilərlə köməyə gələcəyini bildirmişdi [1, s.103]. Müəllif I Şah İsmayıl zamanında Venesiya ilə diplomatik əlaqənin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu, 1505-ci il tarixli məktubu vasitəsilə Venesiya hökuməti ilə əlaqə yaratmağa çalışdığını, lakin təklifin Venesiyanın siyasi və dövlət maraqlarına uyğun olmadığı üçün qəbul edilmədiyini qeyd edir. Müəllif I Şah Təhmasib zamanında da Venesiya ilə əlaqələrə tədqiqat işində toxunur. Müəllifin qeyd etdiyinə görə, I Şah Təhmasib zamanı Venesiya ilə əlaqələr Membre missiyası ilə başlanmış, lakin uğursuzluqla nəticələnmişdi. Bu uğursuz münasibətlər Alessandri səfirliyi və Xoca Məhəmməd elçiliyi zamanı da davam etmişdir [1, s.126]. Müəllifin Səfəvi dövlətinin XVI əsr boyu xarici siyasəti ilə əlaqədar yetəri qədər məqalələri çapdan çıxmışdır. “XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti ilə Avropa dövlətlərinin diplomatik əlaqələrinə dair” adlı məqaləsində də müəllif Səfəviləri Avropa siyasətində önəmli rol oynayan Venesiya ilə diplomatik əlaqələrə diqqət vermişdir [2] Müəllif həmçinin ölkə ərazisinə gəlmiş venesiyalı elçi və səyyahların əsərlərində dönəmin ticarətdə mövqeyinə görə önəmli hesab olan Bakı və Şamaxı şəhərləri barədə verilən məlumatları da tədqiq etmişdir. Müəllifin “Venesiyalı elçi və səyyahların “səyahətnamə”lərində Bakı və Şamaxı şəhərləri haqqında məlumatlar (XV əsrin II yarısı – XVI əsrin əvvəlləri)” adlı məqaləsi maraq doğurur. Məqalədə Şamaxı və Bakı şəhərləri haqqında italyan səfir-səyyahları Kontarininin, Barbaronun maraqlı qeydləri diqqəti cəlb edir [3].

İqtisadi əlaqələr. Səfəvi dövlətinin Venesiya ilə əlaqələrində siyasi hadisələrlə yanaşı, iqtisadi maraqların və ticari münasibətlərin də araşdırılması tarixşünaslığımızda aparılan tədqiqatların nəticəsində öyrənilmişdir. Dövlətin yaşayışının əsas damarlarından hesab olunan ticarət əlaqələri Səfəvi dövlətində hökmdarların daim diqqətində saxlanılır və bundan ötrü ciddi addımlar atılırdı. Venesiya respublikası da Səfəvi dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələrində əsas tərəfdaşlarından biri idi. Bu ticari münasibətlər istər Səfəvi ölkəsi ərazisində, istərsə də Şərqi əsas ticarət mərkəzləri olan digər şəhərlərdə gerçəkləşir və iki dövlət arasında aparılan iqtisadi mübadilə prosesləri hər iki tərəf üçün sərfəli tərəfdaşlıq hesab olunurdu. Səfəvi dövlətinin iqtisadi əlaqələrinin davamediciliyini araşdıran Nizami Süleymanovun tədqiqatlarında bu proseslər çərçivəsində Venesiya ilə

münasibətlərə də xüsusi diqqət yetirilmişdi. Nizami Süleymanovun “Azərbaycan Səfəvi dövləti: təsərrüfatı, ticarət əlaqələri, maliyyə sistemi” adlı monoqrafiyasında dövlətin ticarətlə bağlı həm daxili, həm də xarici siyasəti, verilən qərarlar, tacirlərin fəaliyyətinin, ölkədəki ticarətin vəziyyəti ilə əlaqədar məsələlər öz əksini tapmışdır [11]. Müəllifin əsərində Səfəvi dövlətinin ticari-iqtisadi həyatının əksər məsələlərinə dövrün müxtəlif mənbələrinə diqqət yetirilərək baxılıb. Bu əsərdə ölkədə ticarətin təməl problemləri həm gömrük qaydaları, ticarət qanunları, həm də karvan yolları, karvansaralar, şəhərlərdəki bazarların ticarətdə oynadıqları rollar açıqlanmağa çalışılmışdır [11, s.60]. Venesiya ilə ticarət əlaqələri barədə müəllif qeyd edir ki, Səfəvi dövlətinin iqtisadi əlaqələr saxladığı Qərbi Avropa ölkələrindən biri Venesiya respublikası idi və XVI əsrin ikinci yarısında Suriyada ticarət, Venesiya tacirləri xüsusi rol oynayırdı. İtalyanlar İtaliya mahudu ilə yanaşı, Avropada istehsal edilən başqa mahud parçaları da alıb Hələb bazarında Səfəvi tacirlərinə satırdılar [11, s.96]. Həmçinin müəllif L.Çepmenə istinadən bildirir ki, Təbriz tacirləri Venesiyaya gedərək, oradan mahud alıb gətirirdilər. Məlumdur ki, XVI əsr boyu Səfəvi dövlətindən Venesiyaya göndərilən səfirliklərin danışıqlarda qarşılarında qoyulan vəzifələrdən biri də hər iki ölkə arasında ticari münasibətlərin səviyyəsini daha da artırmaq və qarşılıqlı şəkildə intensivləşdirmək idi. Təsədüfi deyil ki, I Şah Abbasın hakimiyyəti dönməndə də iki dövlət arasında danışıqların və yazışmaların əsas mövzusunun ticarət əlaqələri olduğunu vurğulayan müəllif I Şah Abbasın hicri 994-cü ildə (1586-1587) Venesiya dojunə göndərdiyi məktubunda bildirilən “lazım olan malları alıb geri qayıtmağa şərait yaradılmasını” qeyd edir [11, s.97] Müəllifin qeydinə görə hicri 994 (1586/1587) və 999-cu (1590/1591) illərdə Venesiya dojunə yazmış olduğu məktubların əsas mahiyyətini xəzinə ticarəti və dövlət inhisarında olan malların alqı-satqısı təşkil edirdi [11, s.97-98]. Müəllifin ayrıca “Səfəvi-Venesiya ticarət əlaqələri” adlı məqaləsində Səfəvi-Venesiya arasında iqtisadi əlaqələrlə bağlı I Şah İsmayılın zamanından başlayaraq tədbirlərin görülməsinin səfir və nümayəndə mübadiləsi zamanı da diqqət yetirilən məsələ olduğu vurğulanır [12, s.17]. Səfəvi dövlətinin araşdırmaçılarından Adil Baxşəliyevin “Səfəvi dövlətinin sosial-iqtisadi həyatı və beynəlxalq əlaqələri” adlı monoqrafiyası da Səfəvi-Venesiya əlaqələri tarixinin öyrənilməsində mühüm ədəbiyyatlardan biridir.[4] Bu monoqrafiyasında müəllif Səfəvi dövlətinin sosial-iqtisadi münasibətlərini, sənətkarlıq həyatını, gömrük sistemini, ölkə ərazisində mövcud olan karvansaraları, beynəlxalq ticarət əlaqələri, daxili ticarətin vəziyyəti və ticarət yolları barədə məlumat verir. Müəllif əsərinin bir fəslində Səfəvi dövlətinin Asiya və Avropa dövlətləri ilə diplomatik münasibətləri çərçivəsində Venesiya respublikası ilə əlaqələrə də ayrıca yer vermişdir. Bu bölmədə müəllif XVI əsrin əvvəllərindən başlanan diplomatik münasibətləri,

səfir mübadiləsi proseslərini, Səfəvi sarayına göndərilən Membre, Alesandri səfirliyini, I Şah Abbasın Venesiya ilə əlaqələrin bərpası üçün atdığı addımları və s. məsələləri işıqlandırmağa çalışmışdır [4, s.251-252].

Nəticə. Ümumilikdə demək mümkündür ki, Səfəvi-Venesiya münasibətlərinin araşdırılması diplomatiya tariximizin bir çox məsələlərinin öyrənilməsi və açığa çıxması üçün olduqca vacibdir. Mövzuya diqqət yetirərkən həm siyasi məqsədlərə, həm də iqtisadi məsələlərə ayrıca baxmaq lazımdır. Orta əsrlər dövrünün böyük bir mərhələsini əhatə edən Səfəvi imperiyasının həm siyasi, həm də iqtisadi məqsədlər üçün Venesiya ilə əlaqələr qurması və bunu inkişaf etdirməsi üçün çalışması dövrün tələblərindən irəli gəlirdi. Venesiyanın da Şərqlə bağlı planları və mənafeyi bu iki dövləti ortaq məxrəcdə birləşdirirdi. XVI əsrdə bu iki dövlət arasındakı diplomatik əlaqələrin əsas məğzini Osmanlı amili və birgə müttəfiqlik təşkil edirdisə, XVII əsrdə isə iqtisadi maraqlara daha üstünlük verildirdi. Vətən tarixşünaslığında bu münasibətlərin müxtəlif aspektləri araşdırılsa da, hələ də tədqiq olunması və mövzunun geniş şəkildə araşdırılması üçün yeni tədqiqatlara ehtiyac vardır. Nəzər yetirilən vətən tarixşünaslığı nümunələrində Səfəvi-Venesiya münasibətlərinin müxtəlif aspektlərinə diqqət yetirilmiş və gələcək tədqiqatlar üçün elmi istiqamət verilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağalarov M. XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində: Tar. üz. fəh. dok. ... diss. Bakı, 2013, 208 s.
2. Ağalarov M. XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti ilə Avropa dövlətlərinin diplomatik əlaqələrinə dair / AMEA aspirantlarının elmi konfransının materialları. Bakı: Elm, 2002, s.139-140
3. Ağalarov M. Venesiyalı elçi və səyyahların "səyahətnamə"lərində Bakı və Şamaxı şəhərləri haqqında məlumatlar (XV əsrin II yarısı - XVI əsrin əvvəlləri) / "Antik və orta əsr Azərbaycan şəhərləri: Arxeoloji irsi, tarix və memarlığı" Beynəlxalq elmi konfransının materialları, 2010, 27-28 oktyabr s.453-456
4. Baxşəliyev A. Səfəvi dövlətinin sosial-iqtisadi həyatı və beynəlxalq əlaqələri. Bakı, 2009, 274 s.
5. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 344 s.
6. Quliyev Ə. XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti (Mikel Membrenin "Səyahətnaməsi" əsasında). Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 192 s.
7. Quliyev Ə. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində. Bakı, 2023, 228 s.
8. Mahmudov Y. Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV–XVII yüzilliklər). Seçilmiş əsərləri: 15 cildə, IV c., Bakı: Təhsil, 2011, 544 s.

9. *Mahmudov Y.* Səyyahlar Azərbaycana gəlir. Seçilmiş əsərləri: 15 cildə, I c., Bakı: Təhsil, 2011, 584 s.
10. *Nəcəfli T.* Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti (Türkiyə tarixşünaslığında). Bakı: "Turxan NPB", 2020, 520 s.
11. *Süleymanov N.* Azərbaycan Səfəvi dövləti: təsərrüfatı, ticarət əlaqələri, maliyyə sistemi. Bakı: Elm, 2013, 206 s.
12. *Süleymanov N.* Səfəvi-Venesiya ticarət əlaqələri // Tarix və onun problemləri, 2012, №4, s.16-21
13. Venesiyalılar Şah I Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenso Alessandri). İngilis dilindən tərcümə, ön söz, giriş və şərhlər O.Əfəndiyev. Bakı: Təhsil, 2005, 112 s.
14. *Эфендиев О.А.* Из истории дипломатических отношений Венеции с Азербайджаном (Миссия М.Мамбре в 1539-1542 гг.) / "Azərbaycan tarixinin problemləri, müasir tədris və elmi nəşrlərdə onların əksi" konfransının materialları, Bakı, 1995, c.82-83
15. *Guliyev A.* Venice's ceremonial treatment of the Ottoman and Safavid envoys in comparative perspective. OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi). 48, 2020, pp.85-109
16. *Guliyev A.* From the Doge to the Shah: Venetian diplomatic gifts for the Safavid Empire. *rvista istorica*, 31: 3-4, 2020, pp.213-224
17. *Guliyev A.* Giving what they hold dear: Safavid diplomatic gifts to Venice. *Diplomatica* 5, 2023, pp.24-45

Redaksiyaya daxil olub 09.02.2024